

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ 1914 ԷՈ

ԱՌԱՋ ԵՒ ՅԵՏՈՅ

Գ

Մեր անցեալ յօդուածին մէջ ցոյց տը-
ւինք թէ Ամերիկա իր արտակարգ հարստու-
թիւնը կը պարտի իր հողին ընդարձակ տարա-
ծութեան, անոր հիանալի արգասաբերու-
թեան եւ իր հսկայ անտառներուն: Անշուշտ
բնութեան անթափանցելի խորհուրդներէն մին
է թէ ինչո՞ւ ան օրհնած է Ամերիկան իր շը-
նորհներով աւելի շուսլօրէն քան ուրիշ ոեւէ
երկիր: Աշխարհի մէջ եւ ո՛չ մէկ ազգ կրնայ
չափուիլ Ամերիկացիին հետ ցորենի, վարսակի,
եգիպտացորենի, ծխախոտի, բամպակի, ար-
ջառի, խոզի, փայտի, ածուխի, երկաթի, պը-
ղինձի, արծաթի, կապարի, գինկի, ծծումբի
եւ քարիւղի արտածութեան մէջ: Նախանիւթե-
րու այս անդուգական առատութիւնը պէտք է
սակայն ձեռք մղէ սա եղբակացութեան թէ Ա-
մերիկայի դաշտերը, անտառները եւ հանքերը
կը կազմեն Ամերիկացոյց հարստութեան ա-
մենամեծ աղբիւրները. գործարանները, ահա՛
Ամերիկայի բուն ոսկեհանքերը: Ուրիշ խօսքով,
Ամերիկայի հարստութիւնը չէ գիշուած դաշ-
տերու եւ անտառներու մէջ այլ ճարտարա-
ուեստական քաղաքներու մէջ: Եթէ այս տեսու-
թիւնը տարտամ գաղափար մը կուտայ, թուա-
նշանները շուտով կրնան փարատել այդ տար-
տամութիւնը. 1913ին Ամերիկա վաստակած է.

Գործարաններէ	առլար 21, 000, 000, 000
Հողագործութենէ	» 9, 000, 000, 000
Հանքերէ	» 2, 000, 000, 000
Անտառներէ	» 700, 000, 000
Զինեղէնէ	66, 000, 000

Տոլար 32, 766, 000, 000

Կը տեսնէք թէ ամերիկեան գործարաննե-
րու արտադրած ապրանքներու արժէքը, հան-
քերու, դաշտերու, անտառներու եւ ծովերու
միացեալ արտադրութեան կրկինն է:

Բազմաթիւ Անգլիացիներ գեռ կը կարծեն
թէ Մեծն Բրիտանիան աշխարհի ճարտարա-
ուեստական ամենէն խոշոր երկիրն է, եւ Լօյստ
ծօրճի շուրջը գտնուող bookish wormերը

(Անգլիացիք «գրքի որդ» կ'անուանեն բոլոր այն
վատառող մտքերը որոնք գրքերուն անուշ ֆը-
րաղներով անած ըլլալով գործնական աշխարհի
դառն իրականութիւններուն անտեղեակ են)
յոխորտանքով կը մատնանեն թէ Անգլիոյ ար-
տածումը Ամերիկեանէն աւելի մեծ է: Այս պա-
րագան կրնայ ճիշդ ըլլալ, բայց երբեք չ'ապա-
ցուցաներ թէ ճարտարարուեստականապէս
Անգլիա կը գերազանցէ Ամերիկան: Թուանը-
շաններու արձակած վճիռը ճիշդ հակառակն է.
1913ին կացութիւնը հետեւեալն էր. —

Ամերիկա

Գործարաններու մէջ շինուած
ապրանքներու արժէքը Ա. Ռ. 5, 513, 618 000
Գործաւորներու թիւը 7, 718 000

Անգլիա

Գործարաններու մէջ շինուած
ապրանքներու արժէքը Ա. Ռ. 2, 112 829 000
Գործաւորներու թիւը 7, 102 000

Ուրեմն մինչ Ամերիկայի գործաւորներու
թիւը Անգլիացիներէն հազիւ 10 առ 100 աւելի
է, ամերիկեան գործարաններու արտադրու-
թեան արժէքը անգլիականին երկուք ու կէս
անգամն է, ինչ որ կը նշանակէ թէ grossiste
գիններու տեսակէտով մէկ ամերիկացի գործա-
ւոր մը կ'արտադրէ երկու եւ նոյն իսկ երեք
անգլիացի գործաւորներու արտադրածին չափ:
Grossiste գինները մէկ քանի ճիւղերու մէջ ա-
ւելի բարձր են Անգլիոյ քան Ամերիկայի մէջ,
եւ փոխադարձաբար: Միջին հաշուով անգլիա-
կանը ամերիկեանին կը հաւասարի. հետեւա-
բար ամերիկեան ապրանքները անգլիական ար-
տադրութեանց հետ շատ լաւ կրնան մրցիլ եւ ի-
րականին մէջ ալ կը մրցին ո՛չ միայն չէզոք
հրապարակներու վրայ, այլ նոյն ինքն Անգլիոյ
մէջ: Գալով արտածումին, եթէ ամերիկեան
թուանշանները անգլիականներուն չափ խոշոր
չեն, բացատրութիւնը շատ պարզ է. Ամերիկա
ինքն իր մէջ կը սպառէ իր արտադրութեան 90

առ 100ը. Անգլիա ստիպուած է արտադրութեան գէթ 50 առ 100ը արտածել:

Անտարակոյս աւելի հրահանգիչ պիտի ըլլա՞յ վերոյիշեալ ընդհանուր գումարներուն մանրամասնութիւնները տալ որպէս զի ընթերցողը կարենայ խումբ առ խումբ բաղդատել ամերիկեան եւ անգլիական գիրքերը:

Ամերիկա 1913

Անգլ. ոսկի

Ուտելիք, խմելիք եւ ծխախոտ	1,500,200,000
Արոյր եւ երկաթ, մէջը ըլլալով երկաթուղիները, անտառները, հողագործական եւ ելեքարական մեքենաները	996,100,000
Հիւսուածեղէն	
Փայտեղէն	
Կաշեղէն	237,000,000
Թիթեղեայ	308,000,000
Քիմիական	402,318,000
Քարեղէն եւ աղակեղէն	139,000,000
Երկաթ եւ արոյր	323,000,000
Զանազանք	500,000,000
Ա.Ո. 5,513,618,000	

Անգլիա 1913

Անգլ. ոսկի

Ուտելիք, խմելիք եւ ծխախոտ	357,300,000
Արոյր եւ երկաթ, մէջն ըլլալով երկաթուղիները, նաւարանները եւլն.	575,000,000
Հիւսուածեղէն	641,000,000
Փայտեղէն	88,129,000
Կաշեղէն	54,000,000
Թիթեղեայ	92,000,000
Քիմիական	115,200,000
Քարեղէն եւ աղակեղէն	43,150,000
Երկաթ եւ արոյր	123,050,000
Զանազանք	24,000,000
Ա. Ո. 2,112,829,000	

Ինչպէս ըսինք Մաք-Տօնալտի, Լօյտ Ճօրճի

տեղակալները ամէն անգամ որ Անգլիոյ քաղաքական բեմին վրայ ճոռճարանելու ելլեն, թութակարար կը կրկնեն սա յանկերգը թէ անտեսական աշխարհին ղեկը Անգլիոյ ձեռքը կը գտնուի եւ ո՛չ թէ Ամերիկայի, յենով անգլիական արտածութիւններու խարուսիկ գերակշռութեան վրայ: Եթէ երբեք իրենց յիշեցնենք մեր թուած թուանշաններու աննպաստ վկայութիւնը, բանւորական եւ աղատական այդ միամիտ փիլիսոփաները իրր վերջին միտքարութիւն ձեռ պիտի պատասխանեն թէ Անգլիա անմրցելի է նաւաշինութեան եւ բամպակի ճարտարարուեստներու մէջ: Նաւաշինութեան մէջ Անգլիա կրնայ գերազանցել Ամերիկային, բայց այս ճիւղը կարծուածին չափ կարեւոր չէ: Արժէքի տեսակէտով նաւաշինութիւնը Անգլիոյ ճարտարարուեստական արտադրիչ կարողութեան մէկ քանքնորդը կը ներկայացնէ. իսկ բամպակի ճարտարարուեստը թուական տեսակէտով նաւաշինութեան երեք անգամն է. մինչեւ 1913 Անգլիոյ արտադրած տարեկան թօնաժր Ա. Ո. 43,500,000 եւ Ամերիկայինը Ա. Ո. 15,000,000 էր. նոյն թուականին Անգլիոյ բամպակեղէններու արժէքը Ա. Ո. 132,000,000 էր, իսկ Ամերիկայինը Ա. Ո. 125,000,000ի կը հասնէր:

Այսպէս նաւաշինութեան մէջ եթէ Անգլիա կը գերակշռէր Ամերիկային գրեթէ 300 առ 100 համեմատութեամբ, բամպակեղէնի մէջ փառարանուած տարբերութիւնը հազիւ 5 առ 100 էր: Ասոր փոխարէն Ամերիկա շատ ու շատ ետեւ կը թողուր Անգլիան հագուստեղէնի, կօշիկի, մօքէօններու, երկաթուղիի, վակօններու եւալնի շինութեան մէջ. 1913ին ամերիկեան հագուստեղէններու արժէքը Ա. Ո. 190,000,000, իսկ անգլիականը Ա. Ո. 63,000,000 էր, ամերիկեան կօշիկները Ա. Ո. 103,000,000, անգլիականները Ա. Ո. 20,000,000, ամերիկեան մօթէօնները Ա. Ո. 50,000,000, անգլիականները Ա. Ո. 4,000,000, ամերիկեան վակօնները Ա. Ո. 25,000,000, իսկ անգլիականները Ա. Ո. 10,000,000 էին: Երբ ընդհանուր կացութիւնը բաղդատենք, ստիպուած ենք ընդունիլ թէ անմիջակաօրէն Ամերիկա գլած անցած է Անգլիան: Գաղափար մը տալու համար ի՞նչ քառաբալա քայլերով Ամերիկա եկաւ հասաւ Անգլիոյ ճարտարարուեստի գլխաւոր ճիւղերուն մէջ, կ'արժէ որ ընթերցողը աչքին առջեւ ունենայ հետեւեալ թուանշանները.

	Երկաթեղէն	Բամպակեղէն	Բրդեղէն	Մետաքսեղէն
	Թօնո	Տոլար	Տոլար	Տոլար
1850	564,000	62,000000	49,000000	1,810000
1860	822,000	116,000000	74,000000	6,608000
1870	1,666000	178,000000	200,000000	13,000000
1880	3,836000	193,600000	239,000000	42,000000
1890	9,203000	268,000000	271,000000	88,000000
1900	13,790000	340,000000	297,000000	108,000000
1913	30,000000	701,000000	507,000000	254,000000
	59,881000	1,858000000	1,637000000	513,418000

Ինչպէս նախապէս յիշեցինք, 1850էն վերջ Անգլիան ընդունեց Free Trade, այսինքն «Ազատ Առեւտուր» կոչուածը որ կը նշանակէ առանց մաքսատուրքի ներածում եւ արտածում: Այս երազը երազողը եղած էր Րիչարտ Քօպլենդն. այս Անգլիացին որ spéculateur մըն էր, մէկ անգամէ աւելի սնանկութեան դուռը հասած էր: Անգլիա այս խելացի Գուլիթին հետեւելով միամտօրէն հաւատաց թէ Free Tradeը բարգաւաճման անսպառ աղբիւր մը պիտի ըլլար Մեծն Բրիտանիոյ համար: Քօպլենդի գործածած բառերը կրկնելով, իր գիտին շնորհիւ Անգլիա առ յաւիտ պիտի մնար «The workshop of the world» որ կը նշանակէ աշխարհի գործարանը: Այդ օրերուն Անգլիա կ'արտադրէր երկու երրորդը թէ՛ աշխարհի երկաթին, թէ՛ աշխարհի բամպակին, թէ՛ աշխարհի ածուխին եւ թէ՛ աշխարհի նաւերուն:

Անկէջ ի վեր Ամերիկա, առանց յիշելու Գերմանիան եւ Ճապոնը, protectionismի շնորհիւ այսինքն մաքսատուրքերու պաշտպանութեան տակ, ոչ միայն եկաւ հասաւ ամբողջ գծին վերայ, այլ շատ մը ճարտարարուեստներու մէջ գլեց անցաւ Անգլիան: Free Trade երազողները կ'առարկէն թէ 1850էն ի վեր անգլիական մէկ քանի ճարտարարուեստներ յառաջդիմեցին եւ բարգաւաճեցան: Այս կարճատեսները չեն ուզեր հասկնալ որ յառաջդիմութիւն ըսուած բանը յարաբերական է: Free Tradeի դրօշին տակ Անգլիացւոց ունեցած յաջողութիւնները եթէ բաղդատենք protectionismի շնորհիւ Ամերիկացւոց յառաջդիմութեանց հետ, տարբերութիւնը այնքան ջախջախիչ է որ Անգլիացին պարզապէս ամօթապարտ պիտի մնայ այդ բաղդատութեան արդիւնքէն:

Ինչպէս կամ ինչո՞ւ 60 տարուան մէջ Ամերիկա աննշան փիճակէ մը բարձրանալով, աշակերտի ստրկութիւնը թօթուեց եւ անցաւ վարպետի տիրող դիրքին: Այս հարցման Free

Traderները կը հրամցեն մեզ այն պատասխանը զոր տկարը կուտայ արգարացնելու համար իր անկարողութիւնը անյաջողութեան պարագային: Անոնք կ'ըսեն թէ Ամերիկայի հարստութեան բնական աղբիւրներն են որ գործած են այդ հրաշքը: Շատ լաւ, բայց այդ բնական աղբիւրները կեցած տեղերնին չեն բարգաւաճիր: Այդ բարգաւաճումը ուղեղ, կոյով եւ մէքոս չ'ենթադրեր: Երկրի մը արտադրիչ ուժը կը կազմէ իր հարստութեան իրական աղբիւրը, իսկ այդ արտադրիչ ուժն ալ կը չափուի գործաւորին արտադրելու կարողութենէն: Անգլիոյ եւ Ամերիկայի արտադրիչ ուժերը ճշդիւ կարենալ բաղդատելու համար, պէտք է ուրեմն բաղդատենք անոնց գործաւորներուն արտադրելու կարողութիւնը: Ստորեւ դրուած թուանշանները պիտի թոյլատրեն ընթերցողին ստուգել երկու կողմերուն շարաթական համեմատութիւնները ճարտարարուեստական մէկ քանի կարեւոր մարգերու մէջ:

	Ամերիկա			Անգլիա		
	Ա. Ո.			Ա. Ո.		
Կօշիկ	3.	10.	0	1.	7.	4
Հագուստ	4.	17.	8	2.	10.	10
Բամպակեղէն	2.	13.	9	1.	10.	6
Հիւստուածեղէն	4.	4.	3	2.	18.	11
Կաշեղէն	4.	13.	1	2.	5.	0
Թղթեղէն	5.	3.	5	2.	2.	8
Երկաթուղի	4.	0.	5	2.	7.	5
Մետաքսեղէն	3.	9.	3	1.	1	2

Եթէ միջինը հանէք, պիտի տեսնէք թէ գործաւոր զլուխ Ամերիկացին գրեթէ երեք անգամ աւելի կ'արտադրէ քան Անգլիացին:

Լաւ պէտք է ըմբռնել որ ամսականները կախում ունին արտադրութենէն. գործարանատէրը ստիպուած ըլլալով հայթայթել պէտք եղած գրամը նախնական նիւթի գնման եւ

գործարանի ծախքերը գոցելու, գործաւորին արտադրութիւնը կը ստեղծէ այն ֆօնտը որ կը բաժնուի գործարանատիրոջ եւ գործաւորին միջեւ: Ուրիշ խօսքով, արտադրուած ապրանքը կը ստեղծէ գործարանատիրոջ շահը ինչպէս նաեւ գործաւորին ամսականը: Ընկերվարականները, գրամագլուխի այդ կոյր թշնամիները, դեռ հասկցած չեն որ երբ երկրի մը ամսականները խեղճ են, այդ խեղճութեան նշանաւոր միշտ դրամատիրոջ ազահութիւնը չէ, այլ այդ երկրին արտադրելու տկար կարողութիւնը: Եթէ Ամերիկայի մէջ ամսականները երեք անգամ աւելի են քան Անգլիոյ մէջ, այդ բացատրելի է սա իրողութեամբ թէ Ամերիկացին Անգլիացիէն երեք անգամ աւելի կ'արտադրէ:

Գալով գործաւորին արտադրական ուժին, այդ կարողութիւնը երկու ազգակներէ կախում ունի — գործածուած մեքենային տեսակը եւ անոր ուժը. հանրածանօթ ճշմարտութիւն մըն է որ Ամերիկա թէ՛ աւելի արդիական եւ թէ՛ աւելի զօրաւոր մեքենաներ կը գործածէ: Փոքր բաղադրութիւն մը ըսածնիս կը հաստատէ.

Գործաւորներու թիւը

Մեքենաներու ձիու ուժը

Իւրաքանչիւր 1000 գործաւորին գործածած մեքենային ձիու ուժը

Ամերիկա	7,718,000	4,780,000	2400
Անգլիա	7,102,000	2,000,000	1183

Անգլիական յետամնացութեան պատճառները երկուք են: Առաջին՝ գործարանատիրոջ պահպանողականութիւնը. երկրորդ Trade Unionներուն հակառակութիւնը թիւ գեղջող բայց արտադրութիւն աւելցնող արդիական մեքենաներու գործածութեան: Անգլիացի գործաւորը կը դողայ որ եթէ կատարելագործուած մեքենաներ ներմուծուին, իրմէ պահանջուած աշխատութեան քանակը զեղջելով՝ իր ստանալիք վարձատրութիւնն ալ նոյն համեմատութեամբ կը նուազի: Անգլիացի գործարանատէրն ալ կը վախնայ որ եթէ աւելի սուղ մեքենաներ գնէ, այդ նորութիւնը կընայ վէճերու դուռ բանալ գործաւորներուն հետ եւ վտանգել իր շահը որ արդէն սաստկացող մրցակցութեան բերմամբ օր ըստ օրէ անկումի ենթակայ է: Այս է պատճառը որ 1913ին Անգլիոյ մէջ կը գործածուէին 6000 ինքնաշարժ «loom»-եր («դէսթիկան» թրքերէն եւ «métier» ֆրանսերէն), մինչ ցամաքային Եւրոպայի մէջ կային 15000: «Ճղճիմ» բառը գործածելու իրաւունք

չունինք երբ այս թուանշանները բաղդատենք Ամերիկայի մէջ գործածուած 200,000ին հետ:

Ամերիկեան ճարտարարուեստներու հիանալի յառաջդիմութիւնը արդիւնք չէ միայն գործարանատիրոջ եւ գործաւորին ողջմտութեան: Ամերիկեան կառավարութեան լուսամիտ տնտեսական քաղաքականութիւնը մեծապէս սատարած է ձեռք բերուած օրինակելի յաջողութեան: Ամերիկայի պետական մարդիկ կանուխէն ըմբռնեցին թէ գործարանատէրը եւ գործաւորը կը կազմեն երկրին բոլոր հարստութիւնը: Ուստի իրենց առաջին հոգը եղաւ պաշտպանել երկուքին աշխատութեան արդիւնքը օտար ոտնձգութիւններու դէմ: Ի՞նչ կերպով. Ամերիկա ներածուած օտար ապրանքներու վրայ դնելով արգելիչ (prohibitif) մաքսատուրքեր: Ծիշէ հակառակը բրած են Անգլիոյ Գոպտէնեանները թողով որ անգլիական գործարանատիրոջ եւ գործաւորին աշխատութեան արդիւնքը ոտնակոխ ըլլայ օտար մրցութիւն անխնայ հարուածներէն: Անգլիացւոց այս տգիտութենէն առաւել կամ նուազ նպաստաւորուած է միայն middlemanը, այսինքն շահագէտ միջնորդը. մինչ Ամերիկայի մէջ սպառողը իր գրամը կը նետէ ամերիկացի գործարանատիրոջ եւ գործաւորին դրպանը, Անգլիոյ մէջ սպառողը իր գրամը կը լեցնէ օտար գործարանատիրոջ եւ գործաւորին դրպանը, որպէս զի միջնորդը, որ բաւական յաճախ հրեայ կամ օտարական մըն է, շահի ի վնաս թէ՛ անգլիական գրամագլուխին եւ թէ՛ անգլիացի գործաւորին: Եւ դիտէք թէ յանուն ի՞նչ բանի կը գործուի այս տխմարութիւնը, յանուն աժանութեան:

Անգլիոյ Free Tradeի առաքեալները երբ յուսահատօրէն պարտուին իրողութիւններու եւ թուանշաններու անհերքելի վկայութիւններէն, ապաստանարան կը փնտռեն տարտամ ընդհանուր գաղափարներու մէջ: Անոնք կը տրտնջան թէ protectionnismeը

- 1.— Կը սուղցնէ կեանքը,
- 2.— Կը նպաստաւորէ հարուստ ի վնաս աղքատին,
- 3.— Կը ստեղծէ trusts-եր:

Տեսականին մէջ այս դիտողութիւնները տրամարանական կը հնչեն ահանջի. բայց, ինչպէս խիստ յաճախ կը պատահի, փորձառութիւն կոչուած իրականութիւնը ջարդ ու փշուր կը հանէ paper-logicը, թուղթի տրամաբանութիւնը, ինչպէս կ'ըսեն Անկլո-Սաքսոնները:

րը: Մաքսապաշտպան երկիրներու փորձառութիւնը, որոնց գլուխը կը գտնուի Ամերիկայ, ո՛չ միայն ամբողջովին ջրեց Քօպաէնի յաւակնութիւնները, այլ բառին իսկական առումով խայտառակեց դայն:

Այսօր նոյն ինքն Անգլիոյ Free Tradeները աչքերնին չի ելով ապշահար կը դիտեն թէ tariffներով կաշկանդուած երկիրներու մէջ կեանքը աւելի եւ երբեմն չատ աւելի աժան է քան ազատ Անգլիա. Ամերիկայի մէջ երկաթի եւ քարիւղի գինները ուշագրաւ կերպով աւելի աժան են քան Անգլիա, հակառակ անոր որ ամերիկեան թռչակները անգլիականներուն եռապատիկն են. իսկ Քօպաէնի հետեւորդները պարզապէս կը պատանձին երբ իրենց մատնանչէք թէ հակառակ Free Tradeի Անգլիա ալ ունեցած է եւ ունի թրքսթներ որոնց թիւը աւելի շատնալու քան թէ նուազելու հակամէտ է: Անգլիական ծխախոտի, երկաթեղէնի եւ քիմիական բազազրութիւններու թրքսթները իրենց հսկայ դրամազուտներով եւ ճիւղաւորումներով ոչ միայն փայլուն կերպով կը մրցին ամերիկեան թրքսթներուն հետ, այլ անոնցմէ շատերը կը գերազանցեն. հապա անգլիական Royal Dutch Shell քարիւղի թրքսթը կամ աւելի ճիշդը կայսրութիւնը, որուն անթագ կայսրը, սրբ Հ. Տեթերտինկ, կառավարութիւններ կը շինէ եւ կը տապալէ: Ընթերցողը թող չկարծէ թէ խանդավառուած երեւակայութեան մը ազդեցութեան տակ մեր գրիչը հեռաւորական թռիչքներ կը գործէ. աշխարհի նաւթահորուն երեք fannորդին ծորակները Royal Dutchի ձեռքը կը գտնուին: սրբ Հէնրի Տեթերտինկ ո՛չ թէ կայսր մը այլ նոյն իսկ գերակայսր մը կրնայ նկատուիլ: Ուրեմն թրքսթներու կազմութիւնը կապ չունի libre échangeի կամ protectionnismeի հետ: Անիկո բնական հետեւանքն է դրամազուտի կեղբոնացման, կեղբոնացում մը զոր կը պարտադրէ ներկայ դարու մրցումի սաստկացումը: Չինական, հնդկական եւ նոյն իսկ թրքական հրապարակներու վրայ ձափոնի մղած անխնայ մրցումը յեղափոխեց Լանքաշայրի բամպակի գործարանատէրերուն դարաւոր համոզումները եւ մեթոտները: Անգլիացիք հետզհետէ կը միանան եւ կը կազմակերպուին կազմելու համար բամպակի ամենահսկայ թրքսթը որ երբեք գոյութիւն ունեցած ըլլայ, այսինքն քարիւղի Royal Dutch Shellէն վերջ Անգլիա կ'ուզէ ունենալ բամպակի Royal Dutch Shell մը: Թրքսթն է խոշոր քանակութեամբ եւ աժան

գնով արտադրելու միակ միջոցը. հետեւաբար թրքսթն է օտար մրցումի դէմ ազդային ճարտարաբանութիւնը պաշտպանելու եւ պահպանելու միակ միջոցը: Տարօրինակութեանց տարօրինակութիւնը սա է որ Լանքաշայրի բամպակի ճարտարաբանութիւնը թրքսթի ուղղութեամբ կազմակերպուելը ստիպողաբար յանձնարարողները եղան Քօպաէնի ստրուկները, ըսել կ'ուզենք ազատական եւ բանւորական տիրացուները: Զօգէֆ Չէմպլըրէյն նախատեսեց Free Tradeի անանկութիւնը. հարկ չկայ ներկայացնել «Joe» ինչպէս ժողովուրդը կը կոչէ զինքը Անգլիոյ մէջ. մեզ ամենուս ծանօթ սրբ Օսթին Չէմպլըրէյնի հայրն է, որ Անգլիոյ թէ՛ ճարտարաբանական եւ թէ՛ քաղաքական պատմութեան մէջ հաւասարապէս փայլուն էջ մը կը գրաւէ: Ժօգէֆ Չէմպլըրէյն՝ հարաւ. Ամերիկեան պատերազմին հերոսն է: Այս Անգլիացիին պիղմարքեան քաղաքականութեան շրնորհիւ էր որ Անգլիա տիրացաւ Թրանսվալի ոսկեհանքերուն որոնք աշխարհի ամենահարուստը կը նկատուին: Չէմպլըրէյն՝ միայնակ՝ պատերազմ հրատարակեց Free Tradeի դէմ: Անգլիա այն ատեն ծիծաղեցաւ եւ ծաղրեց զինքը: Որովհետեւ Անգլիացիք չունէին եւ չունին Ամերիկայի եւ Գերմանիոյ առեւտրական գիտական մշակոյթը: Ասոր անհերքելի ապացոյցը սա է որ Չէմպլըրէյնը ծաղրողներու մէջ կը գտնուէին Trades Unions, Federation of British Industries, եւ Bankers Association: Անգլիոյ առեւտուրի եւ ճարտարաբանութիւնի այս երեք սիւնները այսօր երկիւղածութեամբ կ'երկրապոկեն Չէմպլըրէյնի տաճարին առջեւ: Աւա՛ղ որ Անգլիացիք քիչ մը ուշ կը քաւեն իրենց մեղքերը: Ներկայիս ճարտարաբանական échelleի վրայ Ամերիկայէն եւ Գերմանիայէն վերջը երրորդական դիրք մը կը գրաւէ Անգլիան: Այս նուաստացուցիչ պարագան ամօթ մը կազմելու չափ անպատուարեր է Անգլիացոյ. բրիտանական կայսրութիւնը իր անսպառ հարստութիւններով, անհամեմատելի փորձառութիւններով, անբաղդատելի միջոցներով ոչ միայն Ամերիկան եւ Գերմանիան պէտք էր գերազանցէր, այլ զանոնք իբր աշակերտ գործածէր ամբողջ դժին վրայ եւ ո՛չ թէ սա կամ նա ճիւղին մէջ միայն:

Հաւանաբար փորձուիք հարցնել որ եթէ Անգլիոյ ժողովուրդը տգէտ է, հապա անգլիական խորհրդարանի անդամները: Մի՛ զարմանաք եթէ ըսուի ձեզ թէ չարիքին բուն աղբիւրը անգլիական խորհրդարանն է. սահմա-

նադրական ընթերցման այլասերման հետևանքով դաստառու, բժիշկ, դերասան, փաստաբան, խանութպան, ճարտարապետ, թղթակից, քարոզիչ, և ևն զիտեր զեռ ուրիշ ինչ մարդիկ որոնք այնքան կը հասկնան երմտական, ճարտարարուեստական և առևտրական գործնական կեանքէ որքան հայ պատրիարքարանի դռնապան Ռէյզոն կը հասկնայ քաղաքականութենէ, իրենց տմբոխային ճասերով և շառլաթան խոստումներով գիւրաւ կը յաջողին մոլորեցնել մասփաճառը, նպարափաճառը, գերծակը, կօշկակարը, ջրհանկիրը, ատաղձագործը, ձկնորսը, գինեպանը, երկաթագործը և անվերջ շղթան այն ողորմելիներուն որոնց տուած անգիտակից քուէները մեծ ու փոքր ազդերու խորհրդարանները լեցուցած են անպէտ փիլիսոփաներու և վտանգաւոր բախտախնդիրներու բանակով մը։ Ուրեմն parlamentarismի անկումին պատճառն ալ տգիտութիւնն է։ Անգլիական աւանդամուտութիւնը ոչ թէ քառաթէրի տոկունութեան այլ զուտ տգիտութեան հետեւանք է։ Հարստութիւն չահիլ, հարստութիւն պահել, և հարստութիւն գործածել, այս երեքն ալ տարբեր բաներ են։ Առաջինը դժուար է, երկրորդը աւելի դժուար է. երրորդը ամենէն դժուարն է։ Կարճ խօսքով, մշակոյթ չունեցող ազգերը դատապարտուած են, և որովհետեւ այս մասին ազգերու ըմբռնումները և մեթոտները զգալիօրէն կը տարբերին, կ'արժէ որ այդ տարբերութիւնները մանրակրկիտ կերպով քննենք որպէս զի ճշդիւ կարենանք գնահատել թէ ուսումի և զարգացումի ամենէն առողջ սիսթեմը ո՞րն է։

Ազգերու յառաջդիմութիւնը կախում ունի մասամբ իրենց երկրին պարունակած բնական հարստութիւններէն և մասամբ ալ նոյն հարստութիւնները չահագործելու միջոցներէն և կարողութիւններէն։ Այդ կարողութիւնները կ'ըլլան կամ բնածին և կամ ստացական. կան ազգեր որոնք առեւտուրի համար տաղանդաւոր ծնած են, ինչպէս Հրեան, Հայը, Յոյնը ևւն. Չեխերը և Պօհճմացիները երաժշտութեան մէջ և Չինացիները արուեստներու մէջ տաղանդաւոր կը ծնին. հակառակ այս առաւելութիւններուն այս ազգերը չեն կրնար բազմապատել Ամերիկացիներու, Անգլիացիներու, Գերմանացիներու հետ, որոնք անփառելիօրէն աշխարհի մեծ և յառաջագէժ ազգերն են։ Ոչ Ամերիկացին, ոչ Անգլիացին, և ոչ ալ Գերմանացին ունի Հայուն, Հրեային և Յոյնի մտքի ճկունութիւնը և ճարպիկութիւնը. ի՞նչ-

պէս կ'ըլլայ որ Արեւմուտքցի ճարտարարուեստական աշխարհի արտյետներ եղած է։ Պարպալէս անոր համար որ Արեւմուտքի ազգերը առեւտրական գիտութեան մէջ գերազանց կըրթուիին մը ստացած են։ Որքան գիտութեան բաժինը աւելնայ առեւտրական և ճարտարարուեստական յառաջդիմութեան մէջ, այնքան աւելի պիտի աւելնայ մասնագիտութեան կարեւորութիւնը։ Եթէ բան մը գիտէք, պէտք է որ զայն կատարեալ գիտնաք։ Նախ որակ և յետոյ քանակ։ Քառորդ, կէս կամ երեք քառորդ գիտցողը ոչ միայն անօգուտ է այլ վնասակար։ Հայը, Յոյնը և Հրեան կը յոխորտան թէ ամեն բանէ կը հասկնան, նիշդ այդ է պատճառը որ բաւ մ'ալ կատարեալ չեն գիտեր։ Արեւմուտքցին մէկ բան գիտէ, բայց զայն կատարեալ գիտէ, և այդ մասնագիտութեան չընորհիւ է որ ճարտարարուեստական աշխարհի զեկը իր ձեռքը կը գտնուի։ Կը հետեւի թէ ըստացական կարողութիւնները աւելի կարեւոր են քան բնածին տաղանդները, ինչպէս երգիչ, ճարտասան, նկարիչ ևւն. կրթութեամբ և մարզանքով կը կատարելագործուին։

Կրթութիւնը կ'ըլլայ զարդական կամ գործնական. եւրոպական կրթութիւնը եղած է ի սկզբան ընդհանրապէս կրօնական և գրական. եւրոպայի մէջ կղերը և գրագէտը զարնած են կրթական հաստատութիւններու ծրագիրը. եւրոպական կրթութիւնը օգտակար եղած է անգործ հարուստներու և անգործնական մրտաւորականներու։ Այս է պատճառը որ եւրոպական դպրոցներու, քոլէժներու և համալսարաններու դասընթացքը խճողուած է չութիւններով զորս Արեւելք կոյր միամտութեամբ ընդօրինակած է։ Այդ չութիւնները կրնան զօրացնել մեր յիշողութիւնը, բայց կը մեղցնեն մեր իմացականութիւնը։ Լատին ազգերը յետամնաց են բազմապատման անկլօսաքսոններուն. այդ յետամնացութեան խոր պատճառները կրթական են։ Լատին կրթութիւնը ուժ տուած է ընդհանուր մշակոյթին. ուրիշ խօսքով լատինը կը յափշտակուի հաճելիէն և գեղեցիկէն. Անկլօսաքսոնը, յարգելով հանդերձ այս երկուքը, նախապատուութիւն կուտայ օգտակարին և պիտանիին։

Գերմանիան աշխարհի ամենէն լաւ կըրթուած ազգն է. Գերմանիոյ մէջ ոմունները այնքան քիչ են որ հաշուի իսկ չեն առնուիր. Գերմանացին իր ստացած գիտական կրթութիւնը կը կիրարկէ թէ՛ ճարտարարուեստի և թէ՛ առեւտուրի մէջ։ Հոգ է գերման ընտիր կաղմա-

կերպութեան գաղտնիքը: Բայց ներկայիս Ամերիկա գերազանցած է Գերմանիան: Որպէս զի իրողութիւնը համոզիչ ըլլայ, անոր ճշմարտութիւնը պէտք է ցոյանայ թուանշաններու մէջ: Ուստի փութանք ընթերցողին հայթայթել թուարանական ապացոյցը:

Պատմական իրողութիւն մըն է թէ Puritainները եղած են ամերիկեան գաղթականները հաստատողները: Այս Ամերիկացիները անյադ պապակ մը ունէին ուսումի եւ զարգացումի: Դրամ չէն խնայած կրթական ունէ նպատակի: Աշխարհի մէջ եւ ոչ մէկ երկիր ծախսած է կամ կը ծախսէ Ամերիկայի չափ գրամ իր գաւառներուն կրթութեանը համար: Հետեւեալ ցուցապատուէրը պերճախօս է.

Տէն մինչեւ 18 տարեկան

	Թիւ	Ծախք
		տոլար
1871	12,000,000	70,000,000
1876	14,000,000	84,000,000
1881	16,000,000	95,000,000
1886	17,000,000	114,000,000
1891	19,000,000	148,000,000
1896	21,000,000	184,000,000
1901	22,000,000	228,000,000
1906	24,000,000	308,000,000
1913	27,000,000	447,000,000
		1,678,000,000

Թէ ի՞նչ վիթխարի գումար մը ներկայացնէ մէկուկէս միլիոնէ աւելի տոլարը զոր Ամերիկա ծախսած է իր ներկայ սերունդին կրթութեանը համար, կը բաւէ ըսել որ այդ գրամը աւելի է քան ինչ որ Մեծն Բրիտանիա պատերազմէն առաջ կը ծախսէր իր նաւատորմին, իր բանակին, կենսաթոշակներուն (pension) եւ քաղաքային ծառայութեան (service civil) ծախքերուն համար:

Եթէ ազգի մը յառաջդիմութիւնը կախում ունի իր կրթութեան ուղեղներէն, այն ատեն բարձրագոյն կրթութիւնը մասնաւոր կարեւորութիւն մը կը ստանայ: Այդ բարձր կրթութիւնն է որ կը հայթայթէ մեզի դիտուններ, երկրաչափներ, ճարտարապետներ, քիմիագէտներ, վարչագէտներ, կազմակերպողներ եւ բոլոր այն այն մասնագէտները որոնց գործունէութիւնը կը վճռէ ազգի մը ճակատագիրը: Ամերիկացիները ուժ տուած են բարձրագոյն կրթութեան անգուսպ խանգարումութեամբ եւ

անսահման կորովով: 1870էն մինչեւ 1913 Ամերիկեան համալսարաններու թիւը տասնապատկուեցաւ: Այս համալսարանները հիմնուեցան անհատական նուիրատուութիւններով: Նուիրատուները ամերիկեան ճարտարարուեստի ախոյեաններն էին որոնք ինքնօգնութեամբ էին յաջողած, եւ որ կրթութեան օգուտներէն զրկուած ըլլալով ամենէն աւելի զգացած եւ գնահատած են դիտական զարգացումի օրհնութիւնները: Հետիոտն քաղոյր դիտէ երկաթուղիին արժէքը: Ամերիկացի մեծահարուստներուն նուիրած կամ կտակած գումարներու հաշուեցոյցը հետեւեալն է.

	Տոլար
1874ին	3,250,000
1875 »	3,750,000
1876 »	4,000,000
1877 »	4,500,000
1878 »	5,000,000
1879 »	5,250,000
1880 »	6,000,000
1881 »	7,500,000
1882 »	7,750,000
1883 »	7,750,000
1884 »	8,000,000
1885 »	8,250,000
1886 »	8,250,000
1887 »	8,500,000
1888 »	9,000,000
1889 »	9,500,000
1900 »	9,750,000
1901 »	10,000,000
1902 »	10,500,000
1903 »	10,500,000
1904 »	11,000,000
1905 »	22,000,000
	22,000,000
1906 »	23,500,000
1907 »	28,500,000
1908 »	29,000,000
1909 »	29,500,000
1910 »	30,000,000
1911 »	30,000,000
1912 »	31,250,000
1913 »	31,750,000
	413,500,000

Անգլիացիք ընդհանրապէս իրենց գրամը կը նուիրեն հիւանդանոցներու, եկեղեցիներու, Société de charitéներու եւ missionnaireներու:

րու, այսինքն Անգլիացիք կ'օգնեն տկարին, աղքատին եւ անկեղծին: Ամերիկացիք դրամներն կը ծախսեն որպէս զի չունենան ո՛չ տկար, ո՛չ աղքատ եւ ո՛չ անկեղծ: Օգնել հիւանդին եւ աղքատին, անտարակոյս գնահատելի մարդասիրութիւն մըն է, բայց շատ աւելի խելացի մարդասիրութիւն մըն է՝ ժամանակին կրթել եւ դարգացնել ազէտը որպէս զի ան ո՛չ աղքատանայ եւ ո՛չ ալ հիւանդանայ, քանի որ աղքատութիւն եւ հիւանդութիւն, անբուժելի կարծուած այդ երկու պատուհանները, շատ անգամ արդիւնք են տղիտութեան եւ հազուադէպ պարագաներու մէջ վերագրելի բախտի անակնկալ վատութեան:

Ամերիկա իր համալսարանները եւ քոլէժները կը պարտի իր մեծհոգի եւ լայնմիտ միլիոնատէրերուն: Ասոնցմէ երկուքը կը ստուերացնեն բոլոր միւս անունները — Քարնեգի եւ Բոքֆէլըր: Երկուքն ալ անուս եւ աղքատ մարդիկ եղած են: Դառնօրէն զգացած են ուսումի եւ զարգացումի պակասը: Յոյց տալու համար թէ ո՛ր աստիճան կը գնահատեն մտքի լոյսը, ստորեւ կը գնենք երկուքին ըրած դրամական անօրինակ նուիրատուութիւնները:

ՔԱՐՆԵԳԻ

Carnegie Institute տոլար 16,000,000
Բժշկական հաստատութիւններու 25,000,000

Սկոպտիական համալսարաններու 10,000,000

Carnegie Corporation 25,000,000
Մատենադարաններու 52,000,000
Զանազան փոքր քոլէժներու 22,000,000
Տոլար 150,000,000

ԲՕՔՅԵԼԸՐ

Շիքախօի համալսարան տոլար 24,000,000
Բժշկական հաստատութիւններու 19,000,000

Rushի համալսարան 150,000,000
Barnardի համալսարան 10,000,000
Yaleի համալսարան 12,000,000
Harvardի համալսարան 13,000,000
Զանազան փոքր քոլէժներու 26,000,000
119,000,000

Այս հսկայ գումարներուն շնորհիւ ամերիկեան քոլէժները եւ համալսարանները կահաւորուած են չքեղ կարասիներով եւ լայն հանդստուէտութեամբ՝ զիտական ամենամեծին

պահանջմանց համեմատ: Ամերիկայի կրթական նախարարութիւնը 1913ին հրատարակած է ամերիկեան համալսարաններուն, քոլէժներուն եւ զպրոցներուն ընչացուցակը, որոնցմէ կը քաղենք հետեւեալ թուանշանները.

Հոգերու արժէքը	տոլար	38,000,000
Շէնքերու »		282,000,000
Կահարասիներու, գրքերու եւ զործիքներու արժէքը		71,000,000
Տոկոսաբեր ֆօնտ		363,000,000
		804,000,000

Ամերիկացի մեծահարուստները չեն բաւականացած չքեղ շէնքերով եւ մեծանուն բրօֆէսօրներով: Անոնք տրամադրած են նաեւ անձեռնմխելի դրամագլուխներ որոնք կ'ապահովեն իւրաքանչիւր կրթական հաստատութեան պիւստճէն: 1913ին եղած պաշտօնական հրատարակութիւնները կը ճշդեն իբր դրամագլուխ յատկացուած գումարներու կարելորութիւնը: Այսպէս:

Columbia University	տոլար	31,000,000
Stanford		24,000,000
Harvard		22,000,000
Chicago		19,000,000
Yale		16,000,000
Cornell		14,000,000
Washington		6,000,000
Pensylvania		5,000,000
Princeton		6,000,000
Rice Institute		10,000,000
Carnegie		8,000,000
John Hopkins		7,000,000
		168,000,000

Իսկ 1913ին շարժուել եւ անշարժ կալուածներու արտադրած հասոյթները եղած են —

Cornell University	տոլար	7,000,000
Columbia		6,000,000
Harvard		5,000,000
Wisconsin		3,000,000
Minnesota		3,000,000
Illinois		2,500,000
Yale		2,500,000
California		2,500,000
Pensylvania		1,750,000
Washington		1,750,000

35,000,000

Բնական է որ այսքան խոշոր գրամատու-
լուխներ եւ եկամուտներ վայելող գաղութներ
պէտք է ունենան ընտիր մատենադարաններ:
Ահաւասիկ 1913ի ցանկը.

Harvard հատոր (volume)	3,000,000
Yale	3,000,000
Columbia	2,000,000
Cornell	1,500,000
Chicago	1,500,000
Pennsylvania	1,250,000
Washington	1,250,000
California	1,000,000
Illinois	1,000,000
Princeton	750,000
Wisconsin	750,000
Minnesota	500,000
Զանազան Institutներ	500,000
	18,000,000

Ամերիկեան համալսարաններու նիւթական
միջոցները իրաւամբ քաղաքակիրթ աշխարհի
նախանձը կը դրդուեն: Բայց մասնաւորաբար
կազմակերպութիւնն է որ մեր հիացման առար-
կան կը դառնայ: Ըսել չենք ուզեր թէ Ամերիկա
կը գերազանցէ Եւրոպան ամէն ճիւղի մէջ: Օ-
րէնսդիտութեան, ատամնարուժութեան եւ եր-
կրաչափութեան մէջ Ամերիկա չահած է առաջ-
նութեան մրցանակը. բժշկութեան մէջ Ամերի-
կա դեռ կը մնայ Եւրոպայի աշակերտը: Կըր-
նանք ապահով ըլլալ սակայն որ ամերիկեան
կորովը ուշ կամ կանուխ Եւրոպայի ձեռքէն
պիտի խլէ բժշկական դասին եւս: Կազմա-
կերպութեան տեսակէտով Ամերիկայի համալ-
սարանները հաւասար դեմքի վրայ չեն դրա-
նուիր: Արեւելեան նահանգները կատարելա-
գործութեան գաղաթնակէտին հասած կրնան
նկատուիլ: Արեւմուտք եւ Հարաւ դեռատի եւ
անփորձ ըլլալով բաւական ժամանակի կը կա-
րօտին Արեւելքի մակարդակին հասնելու:

Ամերիկեան ընտիր կազմակերպութեան
գաղտնիքը միապետական սխտեմի մէջ է: Ա-
մերիկացւոց հաւատոյ հանգանակը երկուք է. —

1. — Միադիւլի վարչութիւն
2. — Երկտասարդութիւն

Եւրոպայի նշանաբանն է. —

1. — Բազմադիւլի վարչութիւն
2. — Հասուն տարիք

Ամերիկայի մէջ համալսարանները եւ կա-
ռավարութիւնները կը ղեկավարուին մէկ նա-

խաղաճի մը կողմէ. Եւրոպայի մէջ Քօմիթէ-
ներ եւ դահլիճներ կը վարեն համալսարանները
եւ կառավարութիւնները: Ամերիկեան վարող եւ
կառավարող գլուխները ընդհանրապէս 50էն
վար են. այդ է գաղտնիքը ամերիկեան կորովին
եւ արդիականութեան: Եւրոպան վարող եւ
կառավարող գլուխները ընդհանրապէս 50էն
վեր են. այդ է պատճառ որ Եւրոպայի վարչա-
կան կազմը եղած է, է, եւ միշտ պիտի ըլլայ
նախապաշարութեան փոշիով մզլուած բոյն
մը: Տարիքը կրնայ փորձառութեան սնունդի
չտեմարանը կազմել, բայց փորձառութիւնն ալ
ժամանակի պահանջմանց հպատակելու դատա-
պարտուած է: Ժամանակները փոփոխուելով
փորձառութիւններն ալ կը փոխուին: Գործնա-
կան կեանքի նուրբ ճշմարտութիւններուն ամե-
նանուրբն է այս զոր ծերերը չեն ըմբռնած, ո-
րովհետեւ չեն կրնար ըմբռնել: Ամերիկացիք
ծերութեան արմատացած նախապաշարութեան
թոյն կը նկատեն յառաջդիմութեանց, ըլլայ
մշակութային, ըլլայ գիտական, ըլլայ քաղա-
քական մարզերուն մէջ: 35 տարեկանին փրո-
ֆէօր էլիէթ Հարմարտ համալսարանին նախա-
դահաւ, խիստ փայլուն կերպով վարած է
այդ հաստատութիւնը: Այս Ամերիկացիին երի-
տասարդ տաղանդը եւ կորովը հիմնովին փո-
խած եւ բարեփոխած է Ամերիկայի համալսա-
րանական դրութիւնը եւ իրեն շահեցուցած է
«Ամերիկեան համալսարաններու հայր» տիտ-
ղոսը:

Եւրոպայի թէ՛ զարգացած եւ թէ՛ տգէտ
չըջանակներու մէջ արմատացած է սա համո-
զումը թէ Ամերիկացիք մեքենական ժողովուրդ
մըն են, թէ դրամը կը տիրէ եւ կը տիրապետէ
անոնց սրտին եւ գլխուն մէջ, թէ Եանքին չու-
նի ո՛չ հօգի եւ ո՛չ ալ իտէալ. իրականութիւնը
կը ջրէ այս կարգի նախապաշարեալ համոզում-
ները: Արտասովոր տաղանդ ունեցող շատ մը
Ամերիկացիներ որոնք անհատական ձեռնարկ-
ներու մէջ կարեւոր հարստութիւններ կրնային
դիզել, կամովին հրաժարած են նիւթական
վայելքներէ եւ կեանքերին նուիրած են գիտու-
թեան, հակառակ իրենց ստացած աղքատ
վարձատրութեան: Ամերիկայի վկայուած բրո-
ֆէսէօր մը կը ստանայ տարեկան 3000էն 5000
տոլար. օգնական բրոֆէսէօրները կը ստանան
2000էն 3000 տոլար, իսկ պարզ ուսուցիչները
1000էն 2000 տոլար: Կառավարութեան մօտ
ծառայող մասնագէտներն ալ այս սահմաննե-
րուն մէջ կը վճարուին: Արդ երբ նկատի առ-

ներք թէ պարզ որմնադիր մը կը շահի այսքան դրամ, այն ատեն ամերիկացի բրոֆէսէօններուն վիճակը կը դադրի նախանձելի բլլալէ։ Ամերիկացի դիտուները ենթարկուած են ուրիշ փորձանքի մը, այդ ալ պաշտօնի անապահովութիւնն է։ Նուրբ հաշուով եւ դովելի ոգւով մը տողորուած ամերիկեան կառավարութիւնը դիտմամբ ստեղծած է այս անապահովութիւնը վառ պահելու համար ուսուցչական մարմնոյն յառաջդիմական ոգին։ Այսպէս ամերիկացի բրոֆէսէօնները պաշտօնի կը հրաւիրուին մասնաւոր պայմանագրութեամբ մէկէն մինչեւ երեք տարուան կարճ ժամանակամիջոցի մը համար։ Եւրոպայի մէջ հակառակն է որ տեղի կ'ունենայ. դաստիարակները կը պաշտօնավարեն երկար տարիներ եւ կը ստանան կենսաթոշակներ։ Ամերիկացիք այնպէս կը նկատեն թէ բացարձակ ապահովութեան զգացումը ուշ կամ կանուխ կը դառնայ անիրաւութեան, ծուլութեան եւ յետադիմութեան աղբիւր, մինչդեռ եթէ վարձատրութիւնը բլլայ չափաւոր եւ ժամանակամիջոցը կարճ, ենթակայ բրոֆէսէօնը կամ պաշտօնեան ստիպուած կ'ըլլայ իր ներկայութիւնը արդարացնել միշտ ա'լ աւելի ուսանելով, ա'լ աւելի յառաջդիմելով։ Կարճ խօսքով՝ Ամերիկայի մէջ կատարեալ ապահովութիւն կը նշանակէ մեղկութիւն որ միշտ արգելք եղած է յառաջդիմութեան։ Ճամբուելու վտանգը ժիր ու արթուն կը պահէ պաշտօնեան, ստիպելով զինքը հանապազ գործածել իր կամքը եւ ուղեղը մինչեւ որ քայլ առ քայլ բարձրանալով յաջողութեան սանդուխին զազաթնակէտը հասնի։ Ահա թէ ինչպէս կ'ըմբռնէ Նոր Աշխարհը «բարոյական խթան» կոչուած բացատրութիւնը։ Կեանքի փորձառութիւնը իրաւունքի նժարը Ամերիկացւոց կողմը կը հակեցնէ. ծերունի Եւրոպան ստիպուած է ընդունիլ այս ճշմարտութիւնը։

Ընդհանուր զարգացումի տեսակէտով, ամերիկեան համալսարաններու արտասովոր յառաջդիմութիւնը անուրանալի է։ Այդ յառաջդիմութիւնը ամենէն աւելի կը շեշտուի հոգաբորձական եւ մեքենագիտական մարզերուն մէջ։ 1862 յուլիս 2ին, քաղաքային պատերազմներու այդ հեղձուցիչ օրերուն, Քօնկրէսը ժամանակ գտած է օրէնք մը վաւերացնելու ի նրպաստ հոգաբորձական եւ մեքենագիտական քոլէժներու։ Այս քոլէժներուն ծրագիրն էր գործնականապէս կրթել եւ մարզել ամերիկացի երիտասարդները, հոգաբորձութեան, մեքենագիտութեան, արուեստագործութեան

(fabrication) եւ այլ կենսական արհեստներու մէջ։ Համալսարաններու նախանձը զբոգում են այս քոլէժները, այնքան որոպ եւ մեծ եղած են անոնց յառաջդիմութիւնը եւ յաջողութիւնը։ Իբր վկայութիւն առնենք աշակերտներու վերելական աճումը.—

1892	աշակերտ	14,000
1895		16,000
1898		21,000
1901		30,000
1904		37,000
1907		43,000
1910		61,000
1913		70,000
		292,000

Հոգաբորձական եւ մեքենագիտական քոլէժներէ զատ, Ամերիկա ունի հարիւրաւոր ուսումնական հաստատութիւններ որոնք մասնագէտներ կը պատրաստեն ձեռամբ տաղանդաւոր առաջնորդներու։ Ամերիկա այդ առաջնորդներուն կը պարտի իր համալսարանին համբաւ վայելող գիտունները, մեքենագէտները, ճարտարապետները, եւլն. խոկ նոյն առաջնորդները իրենց հանձարը եւ կարողութիւնները կը պարտին իրենց ստացած գերազանց կրթութեան։ Անդլիոյ մէջ բարձրագոյն կրթութիւնը Հայ Լայֆին (բարձր դասուն) մենաշնորհն է, Ամերիկայի մէջ ուսումը հաւասարապէս մատչելի է ամենուն։ Ամէն բանէ եւ ամէն դիրքէ, թէ՛ հարուստ եւ թէ՛ աղքատ ունէ Ամերիկացի ազատ է ունէ համալսարանի կամ քոլէժի դռներէն ներս մտնել եւ հոն պատրաստուիլ կեանքի ամենաբարձր դիրքերուն կամ ամենափայլուն ասպարէզներուն։ Եւրոպայի մէջ տաղանդները կը թառամին եւ կը մեռնին պատեհ առիթի չզոյլութեան պատճառաւ. Ամերիկայի մէջ տաղանդները ենթակայ չեն այս անիրաւութեան։ «La carrière ouverte à tous les talents» ըսած է Նաբոլէոն. Ամերիկացիք զնահատած եւ կիրարկած են Պօնաբարթի խօսքը իր ամենալայն իմաստով։ Եթէ Ամերիկա ունեցած է ամենակարող անտեսագէտները, պատճառը սա է թէ այդ մեծ գլուխները կ'ընտրուին ո'չ թէ favorinներու փոքր խումբէ մը, ինչպէս Եւրոպայի մէջ, այլ բովանդակ ազգին լայն ծոցէն։

Իսկ եթէ բաղդատութիւն մը ընել պէտք ըլլայ հոգաբորձական եւ մեքենագիտական ճիւղերուն միջեւ, գիտնալու համար թէ երկուքին ո՞րը ամենակատարեալն է գիտական տիպար

կազմակերպութեան տեսակէտով, հողագործութիւնը ամերիկեան կառավարութեան նախընտրութիւնը չհաճած ըլլալ կը թուի: Ամէն պարագայի՝ եթէ ծախսուած գումարներու գումարը հանրային հաստատութեան մը կարելութեանը կամ օգտակարութեանը չափանիշը նկատել սխալ չէ, այն ատեն մեր եղբակցութիւնն ալ ճիշդ է: Ահաւասիկ հողագործութեան յատկացուած գումարները:—

1842	տոլար	1000
1850		5500
1860		40000
1870		151000
1880		200000
1890		1250000
1900		3500000
1910		17000000
1913		28000000

Տնտեսական գետնի վրայ Ամերիկա երբեք այնքան առատաձեւն կամ շուրջ չէ դնուած որքան հողագործութեան հանդէպ: Ամերիկեան եւ անգլիական գիրքերուն խոշոր տարբերութիւնը ցայտուն կերպով դուրս կուգայ իրենց կառավարութիւններուն հրատարակած թուանշաններէն, որոնք են:—

Անգլիա

1913ին ծախքերը	Ա.Ո. 341,648
1913ի ամսականները	146,118

Ամերիկա

1913ի ծախքերը	Ա.Ո. 5,606,308
1913ի ամսականները	2,087,358

1902ին Ամերիկայի հողագործական նախարարութիւնը 4000 մասնագէտներէ բաղկացած պաշտօնէութիւն մը ունէր, որոնց համար կը ծախսէր տարեկան 5,000,000 տոլար, 1913ին մասնագէտներու վերոյիշեալ թիւը բարձրացաւ 16,000ի: Այս մասնագէտները կը կատարեն փորձեր եւ հետախուզութիւններ եւ ձեռք բերուած արդիւնքները կը տեղեկագրեն կառավարութեան: Այս տեղեկագրիչներուն վրայ յենլով երկրագործական նախարարութիւնը կը պատրաստէ գիրքեր եւ գրքոյկներ եւ զանոնք

կը ցրուէ հողագործներուն եւ համալսարաններուն: Այս հրատարակութեանց քանակին եւ որակին արտասովոր բնոյթը բացատրելու համար ամականներ անօգուտ են: Անոնց միակ վտահելի ջերմաչափը թուանշաններն են:

1913ին ամերիկեան կառավարութիւնը 42,503 էջէ բաղկացած 1983 հատոր հրատարակութեան տուած է: Այս հատորներէն 25,190-469 օրինակ ղրկուեցան Ամերիկայի համալսարաններուն, հողագործներուն եւ ագարակապաններուն: Դեռ չէ գտնուած ունէ կառավարութիւն որ այսքան դրամ եւ աշխատութիւն վատնած ըլլայ հողագործութեան ոիրոյն: Ամերիկա իր հողագործները կը կրթէ եւ կը մարզէ ոչ միայն գիրքերով այլ թղթակցութեամբ ալ: Ներկայիս ամերիկեան երկրագործական նախարարութիւնը աշխարհի ամենամեծ թղթակցութեան դպրոցը կընայ նկատուելի: Սակայն ունէ փրփրականտի մէջ որպէս զի յաջողութիւնը ըլլայ այնքան կատարեալ որքան արագ, գրչի ուժին պէտք է միանայ լեզուի ուժը: Լիովին գնահատելով այս ճամբարութիւնը, ամերիկեան կառավարութիւնը վարձած է մասնագէտ ուսուցիչներ որոնք երկրին չորս կողմը կը ճամբորդեն եւ հրապարակային ճառերով կը լուսարանեն հանրութիւնը: Այս ճառախօսներուն թիւը 1000ը կ'անցնի: Անոնց մէջ կը գրտնուին 150 խափշիկներ որոնք մասնաւորապէս մարդուած են սեւամորթ ագարակապաններուն ուսուցանելու գիտական նորագոյն մեթոտները, եւլն: Երբ նկատի ունենանք թէ միջին հաշուով Ամերիկա տարեկան 50,000,000 տոլարի միո եւ 150,000,000 տոլարի արմաիք արտածելէ վերջ 125,000,000 ալ ստամոքս կը կերակրէ, զիւրաւ կրնանք ըմբռնել թէ ինչո՞ւ ամերիկեան կառավարութիւնը հիմնած է 63 հողագործական քոլէժներ եւ համալսարաններ եւ կը հոգայ մասնագէտներու հսկայ քանակ մը:

Ամփոփելով, հողագործութեան, մեքենագիտութեան եւ քիմիագիտութեան մէջ ընդհանուր առմամբ Ամերիկա կը գտնուի քաղաքակիրթ աշխարհի գլուխը:

ԶՕԲԻԿ

(Շարունակելի)